
KÉRDÉSEK ÉS VÁLASZOK

ÁTMENETI IDŐSZAK

KALAPIS ZOLTÁN

Az időtlen időknek azt a pillanatát próbáljuk megragadni, amikor két szemben álló világ váltja egymást. Az éjszaka és a nappal közt a pirkadást.

Azt a bizonyos átmeneti szakaszt, amikor a régi már látszólag eltűnt, az új színleg megjött, de mégis általános a keveredés, a letisztulás még tart. A helyzet ilyenkor egészen felemás: olykor-olykor úgy tűnik, mintha minden maradt volna a régiiben, csak az előjel változott, közben pedig már semmi sem az, ami volt.

Rendezetlen ósállapot, mondhatnánk, köd és káosz a két világ, az elmúló és a születő mezsgyéjén.

Nos, a pusztulásnak és a teremtésnek egy ilyen rendkívüli s főleg kitapintható ideje volt 1944 vége és 1945 eleje, amikor a megszállás után jött a felszabadulás, a fasizmust, a horogkeresztet felváltotta a kommunizmus, a vörös csillag, a németek és kiszolgálói helyébe az oroszok, a partizánok léptek.

A szabadság hajnalán vagyunk, mondhatnánk ismét választékos szóhasználattal, de az ilyesfélével az elkövetkezőkben majd csínján kell bánni, mert a közbülső szituációkban a szavak sem egyértelműek, jelentésüket hol elvesztik, hol visszanyerik, egy helyütt hatályosak, másutt nem. Különösen érvényes ez akkor, ha a bekövetkező eseményeket földközelségből, a történések színhelyén vizsgáljuk. Az ünnepélyes szavak ilyenkor elveszítik emelkedett jellegüket, hétköznapi köntösükben jelentkeznek, olykor le is rongyolódnak.

De a helyszín is egészen sajátos: se ide, se oda nem tartozik, a régit nem sajnálja, az újat nem ismeri, illetve másképp fogalmazva, az egyikhez is meg a másikhoz is eleven szálak fűzik.

Észak-Bánát, Tóba, 1944 vége felé. Itt, ebben az isten háta mögötti településen az imént még nagy szavakkal körülírt átmeneti állapotot egészen egyszerűen két hatósági jegyzőkönyv közé lehet helyezni: az egyik még a régi világban készült a helyi elöljáróság utolsó ülésén, 1944. szeptember 24-én, a másik pedig az új világban, a népfelszabadító bizottság első összejövetelén, 1945. február 16-án.

Mi is történt e két dátummal körülhatárolt csaknem öt hónapban, illetve a 145 nap alatt?

A falu dermedten várta a frontátvonulást, a háborús pusztítás fenyegető rémét. Fázósan figyelte a keletről jövő ágyúmorajlást, az aggasztóan felvillanó fényeket a szeptemberi éjszakában. Az emberek kősa hírekkel ijesztgették egymást, legszívesebben a négy fal között maradtak, esténként bereteszték az ajtókat. Csak a bátrabbak pattantak kerékpárra, hogy a főúton ide-oda rohan-gáló katonai teherkocsik útirányából valamilyen következtetést levonjanak.

A szomszédos német falvakat a rémület kerítette hatalmába, pánikkal határos iszonyat. A lakosság felpakolt kocsikkal várta a megbeszélrt harangszót, hogy elinduljon nyugat felé. Ezek az értesülések főleg a hadköteles tóbai férfiakról származtak, akiket egy szálrig mozgósítottak, de megbízhatatlanok lévén nem puskát, hanem kapát nyomtak a kezükbe: a gazdag német családokhoz osztották be őket kényszermunkára. Most egyre többen szállingóznak haza, engedéllyel, de legtöbbször anélkül.

A szerb falvakban nagy a csend, a feszült várakozás, de a felszín alatt minden forr, buzog, teljes a készsülés. Azok, akik eddig is fegyverben voltak, újult erővel üzenik mindenfelé: fegyverbe, fegyverbe...

„Az oroszok bevették Temesvárt” – ez terjedt el robbanásszerűen az egyik nap, de ez már nem kősa hír, csak meg nem erősített. Erre azonban nem kellett sokat várni, a Vörös Hadsereg 1944. szeptember 19-én valóban elfoglalta a bánási nagyvárost, szeptember 26-án pedig Fehértemplomnál és Módosnál elérte a jugoszláv-román határt, s találkozott az eljűk siető bánati partizánalakulatokkal.

Ez idő tájt a tóbai képviselő-testület megtartotta utolsó ülését. Az erről készült jegyzőkönyv azonban nem vesz tudomást a vésszen közelgő eseményekről, békebeli napirendje van: a képviselő-testületi tagok a 44 éves Kazán Ignác jegyzőt új fizetési osztályba helyezték abból az alkalomból, hogy húsz nappal korábban magánúton érettségi vizsgát tett a becskerekri kereskedelmi középiskolában. Hosszú, szenttelen sorok következnek a szolgálati helyekről, a pályaképről. A várható eseményekről – semmi. Szinte lehetetlen, hogy erről ne történt volna említés 1944. szeptember 24-én 14 órakor a tóbai községházán, észre kellett venniük, hogy körülöttük recseg-ropog, inog és dől a világ. Biztosra vehetjük, hogy szó esett róla, még akkor is, ha a jegyzőkönyv erről nem árulkodik. Lehet, hogy csak arra a meggyőződésre jutottak: nem kell helyt adni egy hivatalos okmányban bizonytalankodásuknak, balsejtelmeknek, félelmeknek. Zord idők jönnek...

Egy héttel később már sarkából fordult ki a világ. Az események villámgyorsan peregték: október 1-jén felszabadult Fehértemplom, október 2-án Versec, október 3-án Becskerek, október 5-én Kikinda, október 6-án Pancsova.

Október 10-éig már minden talpalatnyi bánáti föld szabad, október 27-éig a bácskai rónaság is. A lendületet csak az őszi sár, a kimerültség meg a közelgő tél törte meg a Duna és a szerémségi front vonalán.

Október elején az észak-bánáti falvakban a hatalom átvételét az önkezdemenyezés, a önszerveződés jellemezte. Ahol a népfelzabardító bizottságokat már korábban titokban megalakították, ott kiléptek az illegalitásból, s a németek elvonulása után elfoglalták a községházákat. Ez történt Kisoroszon, amint a környékről összevont rendőrök harminc rekvirált szekéren elhagyták a falut. Mokrint a Kikindai Partizánosztog egyik alakulata szabadította fel, de a németek szolgálatában álló oroszok, a fehérgárdisták ágyú- és aknavetőtűz alá vette őket, úgyhogy kénytelenek voltak visszavonulni. Másodsorra már sikerült, a fehérgárdisták a németekkel együtt eltakarodtak. A jugoszláv-román határon fekvő Višnjićevóra az oroszok vonultak be, mire értesítették a kukoricásban táborozó Petrovgradi Partizánosztogot, s ekkor ez is, zászlót bontva, bemasírozott a faluba. Ekkor sok fiatal, de az idősebbek, a dobрудzsai és a szaloniki önkéntesek, a dobrovoljacok közül is többen csatlakoztak az egységhez. A másik, az imént említett kikindai egység szintén hirtelen felduzzadt, öt századból álló alakulattá vált.

Ezután került sor a német, magyar és román falvak „bevételére”. A kisorosziak telefonon hívták fel a környező német falvakat és „megadásra”, a fegyverek beszolgáltatására szólították fel őket, ellenkező esetben „három partizánbrigád” indul ellenük. A csel bevált, Szenthubert és Masdorf 225 puskát szállított Kisoroszra. A többiek is beletörődtek sorsukba, mert a tervezett kiürítés a Vörös Hadsereg gyors előretörése miatt dugába dőlt.

A magyar és a román települések lakosságát is az „ellenséges érzelműek” csoportjába sorolták, bár nem estek olyan szigorú elbírálás alá, mint a német falvak népei. Részben azért is, mert a nehéz időkben, 1942 és 1943 telén az észak-bánáti mozgalom nem egy vezetője talált menedéket a nemzetiségi falvakban, itt keresték őket a legkevésbé. Tordán több családnál is meghúzódhattak, Tóbán a néhai Bisz József gépész bújtatta őket.

Tóbára a Petrovgradi Partizánosztog mintegy nyolc-tíz harcosa – köztük két nő is – 1944. október 4-én a délelőtti órákban két parasztszekéren vonult be. A fegyverek a falu széli lakóktól érdeklődtek, tiszta-e a helyzet, majd a község-háza elé hajtottak, és közölték az ott tartózkodó Kazán Ignác jegyzővel, hogy ezentúl csakis az ő parancsuknak engedelmességet, senki másnak. Azonnal utasították is: rendelje el, hogy a vadászok adják le fegyvereiket, de mindenki más is, a fejesztés terhe mellett.

A község-háza csakhamar megtelt kíváncsiskodókkal, méricskéltek a jövőnyeket, akik a közeli Karadorđevórol, Aleksandrovórol, Szerbcsernyérol, meg a távolabbi Višnjićevórol érkeztek, az utóbbiból néhány nap múlva még többen is csatlakozni fognak hozzájuk. A partizánok beszédbe elegyedtek az érke-

zökkel, némelyiknek vörös csillagot adtak, s biztosították őket, hogy nem lesz bántódásuk. Leghangosabb volt közöttük egy pepita kabátos – később csak mokriini emberként emlegették –, aki még olyanfélét is mondott: olyan világ jön most, amikor majd adót sem kell fizetni. A parasztok összenéztek, ráhagyták „Beszélj csak, olcsó pálinka” – gondolták magukban.

A partizánoknál csak valamivel korábban érkezett a községházára egy fiatal pár a házasságkötés szándékával, mégpedig Varga Mihály, akit Cukrász Misa néven ismertek, mivel a vásárokon árulta a saját készítésű diós cukrot és egyéb nyalánkságot, meg választotta, Dér Mária. Egybekelésüket, mint mondták, azt is sürgette, hogy elterjedt a kósza hír: ha bejönnek az oroszok, nem lehet többé a templomban esküdni.

Amikor hirtelen megtelt a községháza, a fiatal pár a tanúkkal együtt tanácsatlanul félreállt. Egy ideig türelmesen vártak sorukra, de két óra múlva már izgulni kezdtek, már-már úgy tűnt, hogy dolgavégezetlenül mennek haza. Kérelmüknek végre mégis foganatja lett, a partizánok nagy „živio”-kba kezdtek, s megengedték a jegyzőnek, hogy annak rendje-módja szerint adja őket össze, s Varga Endre, a plébános is hazasietett, hogy beöltözve fogadja a fiatal párt a templomban.

Történelmi esemény ide, történelmi esemény oda, az élet csak megkövetelte a magáét. Minden helyrerázódott, semmi különös nem történt, csak a jegyző, amikor bevezette az eseményt az anyakönybe, ösztönösen a latin betűkről átért a cirill betűkre.

A kis partizán csapat, amelyről csakhamar kiderül, hogy nem egészen reguláris jellegű, gyorsan befészkelte magát a faluba, amelyre a megbízhatatlanság árnya telepedett, s ennek folytán az állítólagos államalkotó elemek jogot formáltak a gyámkodásra. A csapat tagjai éjjelente az iskolában háltak, a nappalokat viszont a nagyutcai Tóth Marcell-féle kocsmában töltötték. Ez volt a „főhadiszállás”, ide más nem tehetette be a lábát, az utcai bejáratra lakat került. Naponta rekvirálni mentek, bor hordószámra, pálinka literszámra jutott a kocsmába, a mellette levő konyhára pedig hízott koca került, majd egy-egy borjú, tehén jött sorba, a tyúkokat nem is nagyon számolták.

A dőzsölés nagyon szemet szúrt az ínséges háborús napokban. A déli pecsényés ebédeket az esti disznótoros tivornyák váltották fel, a késő éjszakai órákig folyt a bor, berendelték a zenészeket, az énekszó pedig majd szétvetette a falakat. Amikor a hangulat már egészen emelkedett volt, előkerültek a fegyverek, megkezdődött a lövöldözés. A falubeliek eleinte riadtan kapták fel a fejüket: mi történik? Később már rájöttek: nem történt semmi, csak a kocsmáplafonját, padlóját lötték szitává. „Na, ezek nyakig belecsöppentek a kommunizmusba” – mondogatták egymásnak suttozva.

Az egyik nap valamelyikük megkívánta az édeset, s azonnal kiadta a parancsot, hogy másnap délben pedig mákos és túrós rétes legyen ebédre. Még nem

is harangoztak, amikor másnap néhány nagyutcai parasztasszony libasorban vitte a még mindig forró, terítővel letakart tepsiket a kocsmá felé.

Az igazi haddelhadd azonban akkor kezdődött, amikor a dáridózásokat a félelemkeltés, a terrorizálás váltotta fel. Napirenden voltak a letartóztatások, éjjel kopogtattak be a kiszemelt áldozatokhoz, bekísérték őket a községházára, ahol megkezdődött a kihallgatás, vagy egyszerűen a pincébe zárták őket.

A községházából a tóbai szóhasználat szerint fogolyház lett, de egy sajnálatos eset folytán siralomház és vesztőhely is.

Egyik nap letartóztatták Varga Endre plébánost, aki a DMKSZ, azaz a Délvidéki Magyar Közművelődési Szövetség helyi elnöke volt, s emellett németbarátságát is gyakran hangosan kinyilvánította. A kihallgatás során olyan súlyosan helybenhagyták, hogy behalt sérüléseibe. Egy másik változat szerint löfegyver áldozata lett. A bizonytalanság onnan származik, hogy a gyilkosság tényét nem vizsgálták ki, az emberölés körülményeit hivatalosan és nyilvánosan nem tisztázták.

Amikor az emberek a letartóztatást követő napokban érdeklődni kezdtek holléte iránt, durván leintették őket. Ebben a pepita kabátos mokrini ember járt az élen. „Ne üsd az orrodát mindenbe – mordult az emberekre –, mert te is könnyen oda kerülsz, ahol ő van.”

Varga Endre plébános ekkor már a tóbai temető egyik jeltelen árokszéli sírjában pihent. A falusi sintért, Cigány Miluskát hívták be éjnek idején, és megparancsolták neki, hogy takarítsa el a hullát. Egy zsákot húzott rá, úgy vitte ki és hantolta el. „Erről egy szót sem, mert különben halál fia vagy” – fenyegették meg.

Persze, semmi sem maradhat suba alatt, ennek a rejtélynek is sok részlete kipattant. A halott pap tetemét kihantolták, és az első tóbai plébános mellé temették, titokban, az egyik éj sötét leple alatt. A gyilkosság gyanújának árnyékába a mokrini ember került, a népi hiedelem szerint ő a tettes. „Kikindán él – mondták többen is a nevét, a címét. – A haja szála sem görbült meg” – tették még hozzá.

Az eset kapcsán, ha szóba kerül, még ma is sok kétség merül fel az emberi lelkekben. Elevenen élnek a kérdőjelek. Elindítják-e valaha is a vizsgálatot? Elévülhet-e egy bűntény? Lehet-e hallgatással fátylat borítani a múltra?

A hatalombitorló csoport basáskodása két hétig tartott. Viselt dolgaikról tudomást szereztek a felsőbb hatóságok is, úgyhogy máról holnapra eltűntek a faluból, állítólag a frontra vezényelték őket.

Helyükbe mintegy harminc főből álló szakasz került, ez már az október 14-én, Kikindán megalakult XIII. Vajdasági Rohambrigád kötelékébe tartozott. Parancsnoka Nikola Samardžić volt, egy karađordevói (Velika Livada) cipész, a „livadai bocskoros”, ahogy a tóbaiak mondták. A megszállás idején nagyban csempészett, ő látta el a feketepiacon nagy értéket jelentő felső- és talpbőrrel

a környék susztereit, de közben együttműködött a partizánokkal is. Ha valahol elcsípték, és nagyon falhoz szorították, a csempészést vállalta, a népfelszabadító mozgalomhoz való tartozását pedig körömszakadtáig tagadta. Ezért a fej is repülhetett, az előbbiért legfeljebb anyagi károsodás érhetne, esetleg börtön járt.

Tóban tehát a reguláris hadsereg vette át a hatalmat. Ezt már azért is hangsúlyozni kell, mert 1944. október 17-én életbe lépett a főparancsnok rendelete, mely szerint Bánátot, Bácskát és Baranyát katonai közigazgatás alá helyezték. Ezt a lépést részben az „ellenséges érzelmű” lakosság nagy számával magyarázták, részben pedig az itt lelhető, viszonylag megőrzött gazdasági potenciál minél hathatósabb mozgósításával a háborús célok érdekében. Az erről szóló döntés még Tito marsall craiovai főhadiszállásán született, majd hazatérése után – a jugoszláv–román határt október 15-e és 16-a között, az éjjeli órákban lépte át – s még aznap, azaz október 16-án Versecen az új parancsnoki székhelyen fogadta Jovan Veselinovot, a vajdasági népfelszabadító mozgalom vezetőjét, s közölte vele a főparancsnokság döntését a katonai közigazgatás bevezetéséről.

A katonai közigazgatás a felszabadulás után következő időknek még egy jól körülhatárolható része volt, ideiglenes éra az egyébként is átmeneti korszakban.

A hatalom gyakorlása mindenütt a helyi katonai parancsnokságokra szállt át. Mivel a gyakorlat igen tarka képet mutatott, Jovan Beljanski alezredes, a bánáti katonai körzet parancsnoka 1944. november 16-án külön utasításban szabályozta működésüket. „A helyi katonai állomásokat kivétel nélkül minden faluban létre kell hozni – áll az utasításban. – A szerb, illetve szláv lakta helységekben a hatalmat a népfelszabadító bizottságokkal együtt gyakorolják. A német, magyar és román falvakban nem létezhetnek népfelszabadító bizottságok, a hatalmat kizárólag a katonai állomások gyakorolják. Azokban a vegyes lakosságú helységekben, ahol a szerbek, illetve a szlávok kisebbségben vannak, szintén nem lehetnek népfelszabadító bizottságok, ha netán megalakultak, fel kell őket oszlatni.”

Tóban október 10-én alakult népfelszabadító bizottság, működéséről azonban nincs semmilyen adat, feltehetően azért, mert olyan elbírálásban részesült, mint mindenütt másutt. A hatalom rövid időre néhány fegyveres jöttment kezében összpontosult, majd átvette a katonai közigazgatás szerve, a helyi parancsnokság.

Az orosz katonaság két hulláma vonult át a vidéken, de Tóba egyiknek sem esett útjába. Október elsején egy 14 főből álló csapat ugyan betévedt a faluba, s énekszóval, levegőbe lövöldözve vonult a kocsmá felé, ahol ha másképp nem ment, revolverrel a kézben rendelték meg az újabb és újabb rundókat. Amikor az asztalra került a csirkepaprikás meg a savanyú káposzta, egy időre elcsende-

sedett a társaság, de az ételhez csak akkor nyúltak, amikor a pap és a jegyző is evett már, majd elindultak – mint mondták is – Berlin felé.

Néhány nap múlva Csernyéről jött az üzenet, hogy küldjenek élelmet az orosz katonáknak. Nagy gondba estek a falu bölcsei: ha sokat adnak, később is meggyűlik velük a bajuk, ha keveset, az sem jó. Végül három szekeret raktak meg kenyérrrel, szalonnával, liszttel. Úgy ítéltetett meg, hogy ez nem sok, de nem is csekély.

Ennyi közvetlen észlelete volt a falunak a Vörös Hadsereggel, viszont a szovjet rendszer tapasztalataival, módszereivel annál több alkalma volt ismerkedni az elkövetkező hónapokban, években, évtizedekben.

Az idő tájt hallották először az oroszból átvett kulák szót, ekkor kezdték alkalmazni, ha nem is mindjárt képletszerűen, a kulákprést is. A mindennapos rekvirálások során a gazdagabb parasztházak szigorúbb elbírálásban részesültek, ott gyakrabban benéztek a padlás- és pinceajtón, de kinyitották a szekrényajtókat is, s elvitték a kabátokat, csizmákat, gyapjúpulóvereket, bekecseket, kesztyűket. „Kell a meleg holmi a frontkatonáknak” – adták meg olykor a magyarázatot. Persze az ilyesmihez nem is nagyon kellett a szovjet tapasztalat, a béres- és napszámosházaknál az ilyen portéka ritkaság, az is, amit találtak, kopott és erősen viselt volt. Az önkéntesség elve azonban az ő esetükben sem érvényesült maradéktalanul.

Főként élelmet és a takarmányt rekvirálták. Kocsiszámra vitték a búzát, a kukoricát, az élő és a feldolgozott sertést, kosárszáma a tojást, elhajtották a lovakat, olykor a fejősteheneket is. Néha készpénzzel fizettek, legtöbbször azonban csak elismervénnyel.

A katonai hatóság szigorú volt, az akkori „mindenki a frontra, mindent a frontért” jelszó második részének teljes mértékben, maradéktalanul eleget tett. Közben a maga módján igyekezett politikailag is mozgósítani a tömegeket, mindennaposak voltak a konferenciák, de az ott elhangzottaknak még a felét sem értették meg az emberek, részben az ismeretlen, üresen kongó új fogalmak miatt – jöllehet a „livadéi bocskoros” egészen leegyszerűsítve tolmácsolta az új rendszer célkitűzéseit –, nagyjából pedig azért, mert nem anyanyelvükön szóltak hozzájuk. Az egyik korabeli részvevőnek emlékezetében így maradtak meg az akkori politikai gyűlések: „Összetereltek bennünket, mint a birkákat...”

Olykor alkalmi felvonulást is tartottak a faluban, valami ellen vagy mellett tüntettek, azaz „körmenetet szerveztek”, ahogy azt a tóbaiak mondják. Ilyenkor a menet élén Nikola Samardžić poroszkált lóháton, a nyakában ide-oda himbálódzott a golyószóró. Utána ment a katonaság, majd a diákság következett, akiket Huzsvár Magdolna tanítónő külön erre a célra toborzott, mivel a tanítást még nem engedélyezték. A sort az alakulófélben levő ifjúsági szervezet néhány tagja zárta. A katonák két partizándal közt az előre megbeszélt és a

megadott sorrendben jelszavakat kiáltottak, a diákok pedig hangosan kurjantották, hogy „živio, živio” vagy „dole, dole”, már ahogy a helyzet megkívánta, bár nem is nagyon értették, mit éljeneznek, s kire mondják azt, hogy „le vele”.

Az emberek idegenkedve, vegyes érzelmekkel nézték ezeket a kinyilatkozókat, azt viszont megnyugvással tapasztalták, hogy a katonai hatóságok elfogadható keretek között működnek, szabályosan is, ha ilyesmi egyáltalán lehetséges a háborús időkben, a rendkívüli állapotot sugalmazó katonai közigazgatás idején. A többé-kevésbé törvényes állapotok létrejöttével megszűntek a kilengések, a letartóztatások, a dorbézolások. A katonaság most már katonaság volt. Az új alakulat szálláshelye is az iskola volt, élelmezésükről ugyancsak a Tóth Marcell-féle kocsmában gondoskodtak, de most nem volt mindennapos a lakomázás, az élelmiszer javát a frontra irányították. A katonai konyhán a tóbai asszonyok segítkeztek, beosztás szerint sütötték a kenyeret, tisztították a krumplit, főzték a babot.

A falu kezdett rendesebb kerékvágásba kerülni, bár ezt csak feltételesen kell érteni: már ahogy a helyzet megengedte. Kedélyborzoló esemény szinte minden napra jutott. Így az egyik nap a községháza elé rendelték minden épkezláb férfit, 18-tól 55 éves korig. Rosszat sejtettek, de nem táborba irányították őket, mint hírlett, hanem kényszermunkára. A környező szerb falvakba helyezték őket azoknál a családoknál, amelyekből többen is bevonultak, ahol hiányzott a munkaerő, késett az őszi betakarítás.

Otthon is ezt csinálták volna, mert még lábon állt a kukorica, a napraforgó, földben volt a cukorrépa, a burgonya, de a parancs, az parancs. Tóban most a nehéz férfimunka az asszonyokra maradt, de kijutott belőle a még úgy-ahogy munkaképes öregeknek meg a gyerekeknek is. A fiatalokat „radna četa”-ba sorolta a katonai hatóság, azaz munkásszázadba, őket ott vetették be, ahol elhagyott földek voltak, vagy a tulajdonos valamilyen oknál fogva nem tudta betakarítani a termést. Sok süldő lány volt közöttük, ők nadrágot húztak, hogy megvédjék magukat a jeges novemberi szelektől, ami korábban elképzelhetetlen volt. Ha már nagyon nehezükre esett a sáros cukorrépa kiemelése, vagy meggémberedett az ujjuk a fejelésben, akkor rágyújtottak egy újkeletű nótára, amit a Rigó, rigó, sárga rigó... dallamára énekeltek:

*Répa, répa, de nagy tábla répa,
Közepén dolgozik a „radna četa”,
Mi az lányok, miért nem megy a munka?
Sáros a répa, fázik a kezünk rajta.*

A betakarítás közben és után a vetés volt a soron, amit az igavonó állat és a munkaerő hiánya módfelett megnehezített. Azok vették nyakukba a vetőzsákot, akik már korábban kiöregedtek ebből a munkából, vagy soha nem is csi-

nálták: az idős parasztok, a menyecskék. Csak az első lépéseknél volt némi bizonytalankodás, később már a tapasztalt is meg az tapasztalatlan is ütemesen lépkedett előre – ki gyorsabban, ki lassabban –, az egyik kezükkel a zsák száját szorongatták, a másikkal pedig nagy ívben szórták a maroknyi magot, úgy, ahogy azt őseik csinálták évszázadokon át. Egyenletes mozgásuk csak akkor bicsaklott meg, amikor az egyik lábuk mélyen bennragadt a sáros földben. Annyira el volt ugyanis ázva, hogy még az a kevés vetőgép is használhatatlanná vált, ami a faluban volt. Néhol teljesen járhatatlan volt a szántás, csak lóhátról lehetett vetni.

Mégis, minden nehézség ellenére itt a jövő évi kenyér csaknem mindenütt a földbe került, mint ahogy a betakarítással sem volt nagyobb baj a késedelmen kívül. Itt a helyi katonai hatóság nyugodtan aludhatott, nem úgy, mint másutt, főleg az egykori német falvakban, ahol a helyzet katasztrofális volt. Az ottani katonai hatóságokat szinte naponta bombázták fenyegető hangú utasításokkal, parancsokkal a felsőbb instanciák.

Akkoriban – november végén, december elején – a német lakosságot már táborokba zárták, onnan terelték őket minden reggel a határba. A munka azonban nem ment, részben azért, mert sok volt az idős asszony és a férfiak, a gyermekek, részben pedig az elégtelen étkezés miatt. Naponta személyenként negyed kiló kenyeret kaptak, délben valamilyen meleg lötytyöt. Ez az utóbbi, mint kitűnik egy korabeli utasításból, „hús nélküli, mert az nem jár nekik”. Egy másik szerint a „rúzsos ajkú, vágott hajú, életerős” német menyecskéket a tábori irodákba helyezték el, az öregasszonyokat pedig kukoricatörésre hajtották, ami, az irat szerint, olyan gyakorlat, amit azonnal meg kell szüntetni.

Az elhagyott német házakban katonákat szállásoltak el, vagy üresen várták a messziről jövő új lakókat, a bútorzat egy részét pedig a központi raktárakban tárolták. Az udvarokon nincs jószág: a lovakat elhajtották, az istálló melegéhez szokott fejősteheneket pedig a hirtelen összetákolt faluszéli karámokba terelték, ahol aztán a fagyos novemberi éjszakák erősen megtizedelték a csordát. Mire jött a rendelet, hogy azokban a falvakban kell elhelyezni őket, ahonnan a rekvirálások során elvitték a jószágot, már alig maradt belőlük.

A fejősteheneket egyébként 1944. november 1-jétől kezdve mindenütt összeírták, ettől az időponttól számítva tették újra kötelezővé a tej beszállítását is. A németeknek – ha még a táboron kívül voltak – meg a magyaroknak és románoknak a megszállás idején kirótt mennyiséget kellett leadniuk, a szerbeknek, horvátoknak és a többi szláv nemzetiségűeknek pedig ennek a felét. Ugyanakkor a fejlesztés terhe mellett betiltották a szarvasmarha-, üsző- és borjúvágást.

Az élet bizonyos fokú normalizálódását mutatja, hogy a bánáti katonai kerület gazdasági osztálya egyik december 1-jén keletkezett leiratában gyümölcs-facsemetét, ribizli-, málna- ésogyorófabokrokat, szőlővesszőket kínált el-

adárta a fehértemplomi, kikindai, kovačicai, kovini és törökkanizsai faiskolák állományából. És még alacsony és magas törzszű rózsatöveket is. Vajon ültett-e valaki rózsabokrot, rózsafát 1944 késő őszén Észak-Bánátban?

Bizonyára nem sokan lehettek, az embereknek ez volt az utolsó gondjuk, a katonai hatóságoknak pedig még ez sem, mert nyakig voltak a munkában. Minden rájuk hárult, mindent velük csináltattak. Így az egyik utasítás szerint be kellett gyűjteniük a magánszemélyeknél esetleg megtalálható repülőfelszerelést – pilótaruhát, pilótasapkát, pilótakesztyűt –, egy másikban a raktárakban netán fellelhető gyermekcipőkről kértek értesítést, mivel a bánáti falvakban és városokban elhelyezett hadiárvának nem volt lábbelijük (ilyen jellegű gyermekotthon nem volt Tóbán, a legközelebbit Csernyén állították fel, a tóbai asszonyok oda vitték az összegyűjtött holmit meg kosárszámba az aprósüteményt) a harmadikban a róka- és nyúlőr összegyűjtésére kötelezték őket a becskerekai kalapgyár részére, a negyedikben a benzineshordók, az olajoskannák és a zsákok összeírását szorgalmazták, az ötödikben felszólították őket: írják össze a kovácsok patkóvasszükségletét, a kocsiulajdonosoktól pedig vegyék át a kerékvasaláshoz szükséges vaspántigényléseket.

Ez az utóbbi – 1944. december 28-án keletkezett –, azt jelezte, hogy a falvakból már nemcsak visznek, hanem hoznak is. Az ellátás megszervezése szintén a katonai hatóságokra várt, de sokszor áthidalhatatlan akadályokba ütközött, mert egyszerűen nem volt áru. Az üzletek még a megszállás alatt kiürültek, hónapokig üresen tátongtak, eltűnt az élelmiszer, az ipari áru. Valóságos kincs volt a petróleum, a gyufa, a só. Csak közellátási utalványra lehetett kapni, meg a feketepiacon borsos áron. A heti húsfejadag 300 gramm volt, olajból fél liter, cukorból 250 gramm járt havonta. „A német nemzetiségű lakosságnak nincs joga a cukorfejadagra” – áll az egyik korabeli utasításban, amellyel az elosztás módját szabályozták.

Tóba élelmiszer dolgában önellátó volt, ez némileg megkönnyítette az ínséges háborús napok átvészelését. A kenyéret házilag sütötték, jutott minden napra, bár reggelenként, esténként máléval, mamligával pótolták. A tehén, ha elkerülte a rekvirálás, nagy áldás volt minden házban. Nem maradt el a szokásos késő őszi disznóvágás sem, bár zsiradék, szalonna, friss hús csak módjával akadt. A háziaknak beosztani, a házon kívüliektől óvni kellett. A cukorrépa-termelők valamivel több cukorhoz is hozzájutottak. A pajtában zsákszámba száradt a sáros fészkekből felszedett burgonya, virított a frissen megvágott tök, a téli esték csemegéje. Ugyanott nagyobbfajta ládában tárolták a másik „téli desszertet”, a fehér kukoricát, ami főve, sütvé, pattogatva került az asztalra.

Némely családnál az étkezés fontos tartozéka volt a vadhús, főleg a fogoly, a nyúl, de ennek beszerzése szintén megnehezült, mert a vadászpuskákat be kellett adni, a falu pedig elesett vadászterületétől, mivel a bánáti katonai körzet gazdasági osztálya 1944. december 4-én kimondta, hogy „a német, magyar és a

román falvak határát a szomszédos szláv lakta falvak vadászterületéhez kell csatolni.” Persze, a vadorzókat, akik úgy ismerték a határt, mint a tenyerüket, semmi sem állíthatta meg: lószórból formált hurkokat helyeztek a megfelelő helyekre, azaz tört vetettek a fogoly madaraknak, a vadjárta részeken pedig a kovács vagy a vándor cigány által fabrikált csapóvasakat helyeztek el.

Az ipari áru esetében sokkal nagyobb volt az inség. A boltok már a megszálás idején kiürültek, ha valami érkezett, azt rendszerint csak jegyre lehetett venni, aminek előbb Bezugsschein, majd doznaka lett a neve.

A cipő, még a gumibocskor, a gumicsizma is csaknem elérhetetlen volt, a feketézők „hatáskörébe” tartozott. Az emberek megtanultak facipőt, klumpát faragni, de viselték a fatalpú cipőket, papucsokat is. A tóbai Gyémánt Vera kalapacsnikat csinált a becskereki kalapgyárból hozott hulladékból, a helybeli cipészek pedig talpat varrtak rá, ha volt miből. Járt a még a kenderfonalból készített pantyus is, amire bicikligumiból vagy gépszíjdarabkákból kiszabott talp került.

Mindenféle szövőipari termék nagy hiánycikk volt. A férfiak ingére folt hátára folt került. A lepedőket befestették, s abból szabták a gyerekek alsóneműjét, a takarókból pedig a ruhát. A nők kendervászonból varrták a fehérneműjüket, kenderfonalból horgoltak maguknak szoknyát. Mindennel kísérleteztek, hogy a fonalat úgy-ahogy megpuhítsák – sulykolással, fagyasztással, áztatással –, de nem ment, a szoknya, az alsóruha sokszor véresre horzsolta a combjukat.

Nehezen és drágán lehetett hozzájutni egy kis spulni cérnához. Az asszonyok úgy segítettek magukon, hogy a horgolt csipkéket kifejtették és felgombolyították.

A háborús „áruforgalom” méreteire, jellegére fényt vetnek még az egyik tóbai lakosnak, Apró Pálnak rendszeresen vezetett „gazdasági füzetei”. Az egyik oldalon a kiadásokat, a másik oldalon a bevételeket jegyezte nagy szorgalommal évek hosszú során át. 1944 novemberében és decemberében a következő bevétele volt: Pingálópapír használatáért (adósság törlesztése) 550 dinár; egy Tordán eladott sonkáért 2450; két kg háziszappanért 900; öt kg almáért 250; három kg mézért 2100; háromszáz kéve szárért 1800; három hold kender kötéséért 9000; két hold kender kötéséért 6000; 47 kg tűzifáért 141; egy kg mézért 600; három kg mézért 1800; egy kg mézért 600; egy kg mézért 600; fél kg mézért 300. Összesen 27 091 dinár.

Kiadás: öt skatulya gyufa 50 dinár; a kender áztatásáért 100; egy kecskéért 8500; negyed kg kék festékért 40; a borbélynak 950 (1945 márciusáig fizetve); fatalpú cipő javítása, talpszeg 440; vámpénz háromszáz kg búza után 300; egy kg birkahús 100; egy guriga cérna 400; egy fésű 400; előfizetés sóra 50; szóda-bikarbóna 24; sertésvágási engedély 50; bakkecskéért 150; élesztőért 80; három kg sóért 195; két kg káposztáért 20; egy és negyed kg cukorért 150; szalajkáért (egyfajta sütőpor, szalatykáré, szalagáré és még több más alakban is ismert

– K. Z. megjegyzése), élesztőért 40; tartozás Szentí Sándornak 100; szalajkáért, élesztőért 75; egy kg hús 100. Összesen 12 314 dinár.

Apró Pál – illetve Apró Palcsi, ahogy többször is aláírta magát elnyűtt irkái-ban –, a bevételek és a kiadások füzete mellett még egy másik füzetet is vezetett, amelyre hol Az elvégzett munka, hol a Munkabejegyzések cím került, s ebben napraszólan beírta egymondatos tényközléseit a napi teendők elvégzéséről, megfigyeléseit az időjárás alakulásáról, úgyszólván lapjain nagybbrészt egy önellátásra berendezett törpebirtokos sajátos „gazdasági naplója” kerekedett ki, egy szegény ember hétköznapijainak, kenyérgondjainak hiteles képe. Az év végén mindig összegezte a kiadásokat és a bevételeket, de emellett még külön is összefoglalta az évi terméseredményt, beszámolt a jószágállomány alakulásáról. Így megtudhatjuk, hogy mikor és hányat fiadzott az Olga, a Bözsi, és a Rozi koca („A sertés a párzás napját is számítva a 116. napra fiadzik meg”) mikor ellett meg a Zsuzsi, a Bimbó és a Maris kecske, mikor vette Basahídon a Bözsi tehenet. 1944-ben, példának okáért, elhullott egy öreg kocája, egy százkilós hízó, két malac és „az ukrainai Laci ló. Három és fél éves deres csődör volt, homlokán egy kis csillaggal. Nem volt jó a szíve, mája, veséje, tüdeje, geny-nyes volt”.

Az előző évben, 1943-ban, a következő terméseredményekkel zárta az esztendő: „Egy és fél holdról lett 66 búzakereszt, ebből szemtermés lett 1608 kg, ocsú lett 21 kg, összesen 1701 kg. Cséplőtünk 1943. július hó 21-én Sörös Márton gépjével. A cséplés pénzben lett fizetve, 775 dinár. Rozs termett 70 kg, rostált ocsú 60 kg. Egy hold föld a kert alatt termett 606 kg napraforgót. Egy hold kukorica a kertek alatt termett 72 kosár jó tengerit és 8 kosár babirkát (satnya termésű, hitvány csöves kukorica – K. Z. megjegyzése), szár lett 540 kéve. Fehér kukorica lett 200 négyszögölön 20 kosárral és 120 kéve szár. Lóhere széna termett 100 kéve. Mák termett 14 kg, bab termett 10 kg, borsó termett 8 kg, krumpli termett 600 kg, méz lett 100 kg.”

1943-ban a legtöbb hasznot hajtott a házi szappan és a pálinka, az utóbbi eladását külön is nyilvántartotta. A bérbe vett kisüstben 1943-ban gyümölcscefrét párolt, 1944-ben pedig kukoricapálinkát főzött.

A számára fontos adatokat kommentár nélkül jegyezte, szenttelenül, „szinte lelketlenül”, sose tudjuk, hogy mit gondol, mi a véleménye. A létfenntartás gondja teljesen leköti, a körülötte zajló életről mintha nem is venne tudomást. Csak a bejegyzés elmaradásából lehet következtetni arra, hogy időközben valami történt. Így 1944 októberétől kimaradtak az olyan tételek, hogy „a Torontálért Ördög Urbánnak”, vagy „egy újságé” ennyi és ennyi, mert megszűntek a korábban megjelenő magyar lapok, az új pedig még nem jelent meg. A Magyar Szó, illetve előde, a Szabad Vajdaság csak 1944. december 24-én jelent meg, de az évi számai közül a rossz közlekedési viszonyok miatt egy sem került a faluba, majd csak 1945 elejétől érkezett rendszeresen, s ettől kezdve újra

állandósulnak a füzetekben a bejegyzések. Apró Pál később évekig járatta a vasárnapi Magyar Szót, a zágrábi (most eszéki) Magyar Képes Újságot és a szabadkai Egészséget.

Az iskoláról 1944. szeptember 12-én találjuk az utolsó bejegyzést. Leánya ekkor beiratkozott a becskerekai gimnáziumba, s ez a tény a kiadások füzetébe került a következő szöveggel: „beiratkozás, fél évi tandíj, írka 1250 dinár”.

Azért az utolsó, mert a felszabadulás utáni napokban érhető okokból az iskolák nem kezdhették meg mindjárt a tanítást. Általános volt a felfordulás, meg aztán eleinte a német és magyar iskolák beindítását hivatalosan be is tiltották. A Vajdasági Népfelszabadítási Főbizottság 1944. október 13-án keltezett utasításában áll, hogy „a szerb és a horvát nyelv egyenrangú, akárcsak a görögkeleti és a katolikus vallás. A szlovák kisebbségnek, ott, ahol tisztességesen viselkedett, már most le lehet ismerni az anyanyelven történő oktatás jogát, de a hivatalos és a kötelező nyelv a szerb és a horvát. A német és a magyar iskolák egyelőre nem működhetnek”. Valamivel később a tanügyi és a művelődési kérdések is a polgári hatóságok kezéből a katonai hatóságok kizárólagos hatáskörébe kerültek. Ezek aztán, egy november 10-i keltezésű utasításukban többek közt elrendeltek mindenfajta gazdátlanul maradt műértékek begyűjtését, biztonságba helyezését, „különösen azokat, amelyek a szerb nemzeti közösség szempontjából jelentősek”. Utasítást adtak ki továbbá a német és a magyar nyelvű könyvek összeszedéséről, s ezeknek Kikindán és Becskereken történő tárolásáról, egy utólagos ellenőrzés lebonyolítása érdekében. Az utasítás szerint a begyűjtők, ha valaki kifejezetten követelte, elismervényt adhattak ki, de csak a könyvek számáraól.

A Bácska, Bánát és Baranya területén felállított katonai közigazgatás vezető szervei 1944. november 11-én foglalkoztak először iskolaügyekkel, egy aznap hozott utasításban kimondták, hogy az elemi tanintézetekben „azonnal meg kell kezdeni a tanítást”. Az oktatás alapja az 1941. április 6-án érvényes tanterv volt a következő módosításokkal: a hittan nem kötelező tantárgy; a történelemtanítás szünetel az új tankönyvek megjelenéséig, addig a népfelszabadító háború történetét kell előadni; az anyanyelv oktatása a klasszikus jugoszláviai és a népfelszabadító harcban részt vett írók művei alapján történik; a földrajzórán nem a bánságokat, hanem a föderális egységeket (Szerbia, Horvátország, Szlovénia, Bosznia-Hercegovina, Crna Gora, Macedónia) és az autonóm egységeket kell ismertetni (Vajdaság és Kosovo mellett még Dalmáciát, Isztriát, a Szlovén Tengeremelléket, Koruškát és Sandžakot sorolták fel).

Szóba hozták a nemzetiségi iskolákat is. Az utasítás szerint „a nemzetiségi tagozatokban az oktatás a tanulók anyanyelvén folyik a szerb és a horvát tagozatok tanterve szerint, azzal, hogy a harmadik osztálytól heti három órással tanítani kell a szerb vagy a horvát nyelvet”. A magyar és a román iskolák csak akkor alakulhatnak meg, ha sikerül megfelelő tanszemélyzetet toborozni.

Petrogradon, azaz Becskereken a középiskolák, köztük a gimnázimok is, 1945. január 1-jén kezdtek dolgozni. Apró Pál füzeteiben azonban nincs erre vonatkozó bejegyzés, aminek egészen egyszerű a magyarázata: a magyar gimnázium csak 1946 őszén nyitotta meg kapuját.

Közvetlenül a felszabadulás után a német és a magyar kisebbség egy kalap alá került, bár elbírálásuk sohasem volt azonos, különösen Bánátban, de Bácskában is elég gyorsan megszűnt a szóban és cselekedetben is kifejezett hátrányos megkülönböztetés.

Ennek egyik első jele éppen a magyar tagozatok beindítása volt, majd valamivel lassabban feloldódtak a kötöttségek a magyar tannyelvű iskolák esetében is, jóllehet ezek időről időre újra előbukkantak, mivel állítólag nem volt „megfelelő” tanerő.

A másik biztató jel az volt, amikor egy 1944. november 30-án keletkezett irattal lehetőséget adtak arra, hogy a magyarok is jelentkezhesenek a Jugoszláv Népfelszabadító Hadsereg harci alakulataiba. „Eleget kell tenni azoknak a jóindulatú kívánságoknak, amelyek a magyar nemzeti kisebbség soraiban nagy számban nyilvánulnak meg” – áll a döntés indoklásában.

Már egészen egyértelmű egy másik, a katonai közigazgatás részéről 1944. december 1-jén kiadott, 69. sorszámot viselő dokumentum, amelyet Ivan Rukavina vezérőrnagy, Bácska, Bánát és Baranya katonai parancsnoka írt alá. Ebben először is megállapítást nyert, hogy a magyarok és a németek elleni eljárásban sok helyütt szabálytalanságok történtek, amelyek „szégyent hoztak a katonai hatóságokra, ártottak népeink és országunk érdekeinek”.

„Az AVNOJ második ülésén hozott határozatok értelmében – áll a parancsnoki leiratban – a kisebbségeket Jugoszlávia egyenrangú polgárainak kell tekinteni, akikre ugyanolyan jogok és kötelességek hárulnak, mint az ország többi lakosságára. Ez csak azokra a magyarokra nem vonatkozik, akik háborús bűnösökként közvetlenül részt vettek azokban a bűntettekben, amelyeket a magyar fasiszták a lakosság ellen elkövettek. Őket át kell adni a katonai bíróságoknak, amelyek majd, a fennálló előírások alapján, eljárást indítanak ellenük. A fentiekből következik, hogy

a) azonnal fel kell oszlatni a magyarok részére felállított táborokat, csak azokat kell visszatartani, akik ellen bűnvádi eljárás folyik, vagy akiket a bíróság jogerősen elítélt;

b) a magyarok ugyanúgy hadkötelezettséggel tartoznak, mint a lakosság többi része. Ezt annyit jelent, hogy behívhatják őket a Népfelszabadító Hadseregbe, csakhogy a mozgósítást ezúttal az önkéntesség elvéhez kellene kötni. Amennyiben a katonai helyzet úgy kívánja, a magyarok esetében is elrendelhetik az általános mozgósítást;

c) azokat a mozgósítás alá eső 18–30 év közötti magyar férfiakat, akik nem lépnek be önkéntesen a Népfelszabadító Hadseregbe, katonai munkacsoportokba,

gekbe sorolják. Ezek az egységek mindenben – mind szervezeti felépítésükben, mind a fegyelem, ellátás, elszállásolás, valamint a bennük uralkodó szellem tekintetében – ki vannak egyenlítve a hadműveleti egységekkel. Amennyiben a helyzet úgy kívánja, ezekbe az egységekbe irányíthassák a többi nemzetiség hadkötelezettjeit is.”

A németek helyzetében, megítélésében nem történt gyökeres fordulat, részükre továbbra is érvényben maradt a munkakötelezettség – 16 évtől 60 évig –, valamint a táborokba való elkülönítés, mivel „óriási többségben a gonosztevő német fasizmus oldalára álltak”. Némi változásról azonban az ő esetükben is szólhatunk.

Lehetővé tették, hogy a német antifasiszták belépjenek a Népfelszabadító Hadsereg egységeibe, azaz elvben legalábbis különbséget tettek német és német között, nem azonosították az egész népcsoportot a nácizmussal. Eleinte semmilyen szelekció nem volt, minden németet bűnösnek mondtak, és táborba zártak. Versecen a szögesdrót mögé került Kornauer Rudolf édesanyja is, akit 1941 júniusában a kommunista mozgalom részvevőjeként, a dél-bánáti kerületi pártbizottság tagjaként, Žarko Zrenjanin egyik legközvetlenebb munkatársaként végeztek ki. Az idős asszonyt honfitársai annyira megszegényítették – „ezért halt meg a fiad”, mondogatták neki csúfondárosan –, hogy felakasztotta magát.

Erélyesebben felléptek a német vagyon fosztogatóival szemben is. A bánáti katonai kerület parancsnoka 1944. december 17-én keletkezett parancsával a petrovgradi városparancsnokság alá tartozó első zászlóalj tisztikarát, beleértve a zászlóalj kötelékébe tartozó századok tisztjeit is, megfosztotta rangjától és közlegényként a frontra irányította őket, akárcsak a zászlóaljat is teljes létszámban. Megállapítást nyert ugyanis, hogy az egység katonái közül sokan, tisztjeik vezetésével, módszeresen rabolták a rájuk bízott népvagyont, a raktárakban és magánházakban felhalmozott ingóságokat.

A parancsnokság 69. számú utasítása változatlanul megkövetelte a katonai fegyelmet a táborokban, de leszögezte azt is, hogy „semmilyen sem hasonlíthatnak a fasiszta lágerekre, amelyek a népek kínzó- és veszthelyei voltak”. Ennek folytán változott a táborok belső rendje, főleg az egészségvédelem terén, azaz némileg emberibb körülmények jöttek létre, ha ezt a szót az adott esetben egyáltalán használni lehet.

A katonai hatóságok egyik decemberi utasítása szerint a fertőző betegségek gyakorisága csökkenhetne, ha „valamennyi táborban fürdőt szerelnének, fertőtlenítő kamrát állítanának fel, valamiféle borbély műhelyt nyitnának”. Ehhez hozzáfűzték még azt is, hogy amennyiben lehetőség van rá, a táborokba be kellene vezetni a világitást.

Tóba közvetlen közelében, Mollyfalván is volt egy ilyen gyűjtőtábor. A falu lakói mellett ide kerültek a szomszédos magyar és szerb falvakban lelhető né-

met családok. Nyomorúságuk általános részvétet keltett, jóllehet a tóbiaiak nem nagyon kedvelték a németeket önzésük, de főleg a napszámosok és rész munkások irányában mutatkozó fukarságuk miatt. „Még az avas szalonnát is sajnálták tőlünk” – mondogatták gyakran. Meg aztán a végtelenségig kihasználták őket, még a holdvilágnál is dolgoztattak felük.

A tóbai asszonyok túltették magukat a régi sérelmeken, s amikor csak teheték, segítettek rajtuk. A tüskés dróton nagy házi kenyereket nyújtottak át ismerősnek, ismeretlennek, meg főtt kukoricát, sült tököt, házi szappant. Sokan kértek tőlük inget, alsóneműt, de ennek nem tehetek eleget, nekik sem volt.

Elég gyakoriak voltak a szökések. Az egyik tóbai földműves visszaélt a németek szálnalmas helyzetével, s üzletszerűen kezdett foglalkozni mentésükkel. Nehéz pénzekért, csengő aranyért, éjnek idején a jugoszláv–román határra szállította a menekülőket, akik aztán onnan már könnyebben elkerülhettek romániai rokonaikhoz. A pénztelen szökevények magányosan vagy csoportosan vágtak neki a bizonytalanságnak. A késő esti órákban találomra kopogtattak be a faluszéli házakba. Sovány, beesett arcú német asszonyok voltak, akiknek szeméből szomorúság, de nagy elszántság is tükröződött: nem volt mit veszíteniük. Ők is Románia felé indultak gyalogszerrel, az egyik végcéljuk Szeben volt. Ilyenkor a banyakemence mellé ültették őket, hogy felmelegedjenek, forró teát vagy tejet, esetleg déli ételmaradékot nyomtak a kezükbe, hogy egy kicsit erőre kapjanak, majd isten nevében elbocsátották őket a sötét éjszakába, néhány útbaigazító szó kíséretében.

Amikor újra magukra zárták az ajtót, hálát adtak a mindenhatónak, hogy ettől a sorstól – a tábortól, a kitelepítéstől, a bujdosástól – megóvta őket. Egy hajszál választotta el őket ettől, de elkerülték, győzött a józanság.

A következő napokban – nem sokkal újév előtt – újabb alkalom kínálkozott a hálálkodásra, sőt még a boldogság is beköszöntött sok tóbai családba: lassan kezdtek hazaszállingózni azok a férfiak, akik a környező szerb falvakban voltak kényszermunkán. A már többször is emlegetett 69. számú parancsnoki utasítás első üdvös következménye volt ez.

A korabeli katonai és polgári iratok is gyakran hivatkoztak erre a jelentős dokumentumra, amely az AVNOJ nemzeti kisebbségekre vonatkozó döntésének érvényességét hirdette. Így a kikindai kerületi népfelzabarádítási bizottság 1944. december 15-én keletkezett iratában – miután megállapította, hogy „a katonai szervek helytelen viszonyulása miatt sok magyart vetettek táborba, s ingóságaikat, ugyancsak szabálytalanul, konfiskálták” – utasította az alsófokú szerveket, hogy „azoknak a magyaroknak, akiket most szabadon engedtek, azonnal adják vissza eltulajdonított tárgyaikat. . . Amennyiben ezeket a magyaroktól vagy más nemzeti kisebbségiektől elvett ingóságokat elosztották a nép között, mindenképpen gondoskodni kell visszaszolgáltatásukról, de ha erre nincs lehetőség, akkor valamilyen módon kártalanítani kell őket.”

Az utasítás értelmében a magyar nemzetiségű polgárok részleges mozgósítás alá estek, a kötelezettség az 1915–1926 között született korosztályokra vonatkozott, azaz a 18–30 éveseket hívták zászló alá. Szabályos katonai szolgálatra kellett bevonulniuk, azzal, hogy az önkénteseket a hadműveleti egységekbe sorozták, a többieket pedig munkásszázadokba.

Tóbán 1945. január 2-án volt a regrutáció. Hárman jelentkeztek a hadműveleti egységekbe – Varga István, Kazán László és Rotsing György –, s őket azon nyomban kiképzőtáborba, a frontra irányították, a Petőfi brigádba.

A tóbai Harcos Szövetség még öt „petőfistát” tart számon: Mihálik Istvánt, Medgyesi Ferencet, Ferenci Istvánt, Dizsák Mihályt és Hegyközi Sándort. Ők máshonnan indultak, de mivel a közeli tanyákon dolgoztak, tóbai lányokat vettek feleségül, itt is nyilvántartják őket.

Azokat, akik ekkor otthon maradtak, 1945. január 19-én hívták be, s Pancsovára vitték őket, ahol a csernyeiekkal és a kisorosziakkal együtt „radnički bataljonba” kerültek, azaz munkászászlóaljba. Egy ideig a helybeli kikötőben és az üvegyárban dolgoztak, majd a topolyai kiképzőtáborba irányították őket. Innen sok tóbai került a Népfelszabadító Hadsereg különféle egységeibe, s vett részt az ország végleges felszabadításáért vívott harcokban, kezdve a szerémségi fronttól a nyugati országrészekig. A háború befejező szakaszában 106 tóbai vett részt, közülük 22-ben életüket áldozták a szabadságért, több mint harmincan pedig megsebesültek.

Csányi Pál a bácstopolyai katonakórházban halt meg a fronton kapott sebei-be. A bolmáni csatában Dizsák Mihály és Hegyközi Sándor esett el. Vinkovcinnál Burger Ferenc, Brezo Poljén Szabó Gyula halt hősi halált. Az utóbbinál Ördög András is súlyosan megsebesült, és a bijelini katonakórházban szenvedett ki. Hercegovacnál Zsizsik Jánost, Vrbovecnél Keresztesi Ágostont, Turi Józsefet és Visnyi Ferencet, Lipnicánál Szántó Dezsőt és Szorcsik Antalt érte a gyilkos golyó. Legtöbbjük kezéből Srpska Kapelánál esett ki a fegyver. Ott temették el Kószó Illést, Bozsó Józsefet, Szántó Antalt, Sági Istvánt, Hangya Istvánt, Csapó Pétert és Fáin Istvánt. Hangya András Zelinán, Ördög Tamás a szlavóniai Rusevónál veszett oda, Karácsonyi János pedig Kranjska Gorán.

Nevüket a legtöbb említett helységben márványtáblákba vésték, ezt tették a tóbai temetőben is.

A falunak az első világháborúban nyolc hősi halottja volt, negyvenen pedig hadifogságba kerültek, de valamennyien hazatértek.

Azokat a 18–30 év közötti tóbaiakat, akiket a sorozáson felmentettek, vagy később a munkakötelezettség alól mentesítettek valamilyen oknál fogva, vagy egyszerűen elkerülték a mozgósítást, „nem voltak otthon”, „betegek voltak”, vagy önkényesen elhagyták a munkásszázadot, más szóval a „lógósokat” március vége felé összeterelték, „újra mozgósították”, s a szerbcsernyei iskolában helyezték el. A hozzátartozók élelmet, ócska téli gúnyát hoztak nekik, mert

ekkor még erős hidegek jártak. Április elején a helyi érdekű kisvasút marhava-gonjaiban Becskerekre irányították, az egykori, németek alapította lágerban kaptak szállást, majd nyitott vasúti teherkocsikon Szerémségbe szállították őket. Ezt persze nem kell szó szerint érteni, mert Titelnél a felrobbantott hídon kiképzett átjárón mentek át, Péterváradon komp vitte őket a Duna túlsó partjára, onnan gyalogszerrel mentek Rumába, Rumából Mitrovicára pedig újra vasúton. Itt, a mitrovicai vasútállomáson gatyára vetköztetett német hadifoglyok dolgoztak, ők pedig egy elhagyott katonai szálláshelyre mentek, amely valóságos tetűfészek volt, ezektől az élősködő, szűrő-szívó rovaroktól nem is szabadultak egyhamar, hiába tetvészkedtek éjjel-nappal, hasztalanul roppantották őket a két körmük közt, nem szabadultak tőlük, akárcsak a szörszálakra ragadt serkéktől.

A front néhány nappal korábban vonult át ezen a vidéken, minden romokban hevert. Néhány napig Tovarnikon, Šiden és Nova Gradiškán takarították az omladékot. Csakhamar leszakadt róluk a ruha, elrongyolódott a kenderpacsni. Parancsnokukon egy nyári tűzoltózubzony foszladozott. Nem volt miből pótolni, mint ahogy az ellátás is rendezetlen volt, magukra voltak utalva. Egy ideig tartott a hazai, de itt Szerémségben már örültek, ha felsperhették a kukoricaraktárak alját, s a hulló szemeket megsüthették egy pléhen.

Vinkovcitol 5 kilométerre, Mirkovciban két hétig dolgoztak a megrongált vasútvonal helyreállításán. A kettévágott vasúti talpfákat cserélték ki, a slippe-reket a csernyeiek egyik osztaga faragta a közeli kuzmini erdőkből nyers fából. Itt már járt némi kincstári élelem – reggel, délben, este főtt babot kaptak, sótlanul. Kőkemény zab- és árpakenyert is faszoltak, ha ezt tehetetlen dühükben a falhoz verték, levált a vakolat. Egyszer egy elbitangolt tinó került a késük alá, titokban széttrancsították, jól belaktak, úgyhogy másnap az egész zászlóalj gyomorbántalmak miatt munkaképtelen volt.

A munkászászlóalj fogalmáról ezúttal is kitűnt, hogy édestestvére egy másikkal, a büntetőzászlóaljjal, ennek ölelkező vérérokona.

Május 7-én kürtös sorakozót fújt a már Andrijevciben tartózkodó egységnek, a parancsnok bejelentette, hogy két nap múlva az egyik hadműveleti alakulatban kapnak beosztást, mennek a frontra. Két nap múlva, május 9-én a trombitász azonban mégse az indulást jelezte, hanem a háború végét. Napokig tartott az ünnepség, folyt a bor. Nemrégén két zsák só került az egység birtokába, a bort pedig néhány marék sóért vödörszámra kapták a szőlősgazdáktól.

Tíz nap múlva már vissza is kerültek Bánátba, Becskerekre, majd Begaszentgyörgyre irányították őket, ahol a gabonaraktárak őrzésére osztották be őket, s naponta jártak politikai órára. Most már a hadsereg reguláris egységei közé tartoztak, igazi katonaságként szerepeltek. Kaptak néhány puskát meg csillagos sapkákat, hitvány katonai blúzokat, ütött-kopott köpenyeket, azzal, hogy

sem ebből, sem abból nem jutott mindenkinek. Alsóneműről továbbra is maguk gondoskodtak, a fapapucsokat pedig házilag, a katonai műhelyben állították elő. „Fapapucsban, gatyában álltam őrt, pokrócba csavartam magam” – mondja az egyik korabeli munkakötelezettből átalakult sorkatona.

Idővel az egység elkerült Horvátországba – Samoborba, Varaždinba, Zágrábba. Közülük sokan részt vettek azon a díszfelvonuláson, amelyet 1946. május 9-én, a győzelem első évfordulója alkalmából rendeztek a horvát fővárosban. Ekkor új egyenruhát kaptak, a régi szedett-vedett mundért pedig rakásra dobálták a kaszárnya udvarán.

Egy kicsit előreszaladtunk az időben, ez a periódus már nem tartozik vizsgáldásunk kijelölt körébe.

Mi történt időközben Tóban?

Ott is, akárcsak mindenütt Bácskában, Bánátban és Baranyában, lejárt a katonai közigazgatás ideje. Eredetileg úgy tervezték, hogy a háború befejezéséig fenntartják, de a vajdaságiak szerint korábban teljesítette feladatát – a mór megtette kötelességét, a mór mehet –, s már decemberben javasolták, sőt sürgették is felszámolását. Ennek alapján Tito marsall 1945. január 27-i rendeletével megszüntette, azzal, hogy a katonai és civil hatóságok közti hatalomváltás végső időpontját február 15-ében jelölte ki.

Tóban erre február 16-án került sor. A népfelszabadítási bizottság aznap keltezésű, cirill betűkkel vezetett jegyzőkönyve szerint: „az elnök közölte, hogy a bizottság a helyi katonai állomástól átvette a hatalmat, ettől kezdve ennek a hatalmi szervnek kell gondoskodnia a falu békéjéről, rendjéről, biztonságáról”. Mindjárt alkalmaztak is három „fizetett rendőrt”, akik majd őrszolgálatot teljesítenek, de megbízatásuk csak néhány hónapig tartott, ekkor átminősítették őket irodaszolgákká, kézbesítőkké.

A katonák kivonultak a faluból. Az elkövetkező hónapokban a keskenyvágányú vasúton teljesítettek szolgálatot: igazoltatták az utasokat, üldözték a feketézőket.

A tóbai népfelszabadító bizottságban öten kaptak helyet, nevük után zárójelben megbízatásukat közöljük: Megyesi István (elnök, gazdaság, belügy), Huzsvár Magda (művelődés, népjóléti ügyek), Bálint Illés (pénzügy), Pálinkó István (egészségvédelem), Varga Tamás (építésügy). Kazán Ignác, a korábbi jegyző titkárként szerepel.

Mint később kiderült, ez csak efféle „ideiglenes kormány” volt, az új rendszernek „keményebb”, „szófogadóbb”, „öntudatosabb” emberekre volt szüksége. Ezeket azonban nem valami szerencsés kézzel válogatta meg, így a hamarosan megalakuló termelő szövetkezet brigadérosává az egyik volt német birtokos háború előtti és háborús ispánját tette meg, aki egy alkalommal, amikor a birtokos a tóbai munkások bérét meg akarta toldani egy kis szalonnával, ezekkel a szavakkal beszélte le szándékáról: megcsinálják anélkül is.

